

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

در جستجوی کمال

(تحلیل و تلخیص منطق الطیر عطار)

تألیف

دکتر بیژن ظهیری ناو

عضو هیأت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

سر شناسه	: ظهوری ناو، بیژن، ۱۳۴۹ -
عنوان قراردادی	: منطق الطیر، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدید آور	: در جستجوی کمال (تحلیل و تلخیص منطق الطیر) / تالیف بیژن ظهوری ناو .
مشخصات نشر	: اردبیل: مهر غزال، ۱۳۸۷ .
مشخصات قاهره	: ۱۶۹ ص.
شابک	: ۲۲۰۰۰۰ ریال؛ 978-600-5129-08-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیفا
یادداشت	: واژه نامه
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۶۸-۱۶۹ .
موضوع	: عطار ، محمد بن ابراهیم ، ۲۵۳۷-۲۶۲۷ . منطق الطیر -- نقد و تفسیر .
موضوع	: کمال
موضوع	: آداب طریقت .
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۶ ق -- تاریخ و نقد.
شناسه افزوده	: عطار ، محمد بن ابراهیم ، ۲۵۳۷-۲۶۲۷ . منطق الطیر ، شرح .
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۷۹ / ۴۹ / ۵۰۴۹ PIR
رده بندی دیویی	: ۸۳۳ / ۱۸۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۲۰۲۸۴۷

شناسنامه کتاب ***** نشر مهر غزال

نام کتاب: در مستموی کمال (تلمیل و تلفیص از منطق الطیر عطار)

مؤلف: دکتر بیژن ظهوری ناو

انتشارات: مهر غزال

حروفچینی: اسمعیل قاسم (زاده- ثریا عزتی

چاپ و صحافی :

چاپ نگیل (۶۱۴-۲۲۴۰-۰۴۵۱) - صفری

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۰

فیراز: ۱۰۰۰ جلد

بها: ۲۲۰۰۰ (ریال)

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۲۹-۰۸-۳

ISBN: 978-600-5129-08-3

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۶	هویت تاریخی عطار
۹	مثنوی منطق الطیر
۱۲	مفهوم کمال در آثار ابن سینا
۲۳	مفهوم کمال در آثار سهروردی
۲۷	مفهوم کمال از دیدگاه روانشناسان
۵۳	مفهوم کمال در منطق الطیر عطار
۸۰	مراحل سلوک در مسیر کمال
۸۰	وادی طلب
۸۱	وادی عشق
۸۳	وادی معرفت
۸۴	وادی استغنا
۸۴	وادی توحید
۸۵	وادی حیرت
۸۵	وادی فقر و فنا
۹۹	خلاصه‌ی منطق الطیر عطار
۱۶۸	منابع و مآخذ

مقدمه

ادبیات و آثار ادبی موجود در فرهنگ ایران زمین خاستگاه تبلور مفاهیم عمده ای است که در زندگی انسان از اهمیت شایانی برخوردارند. از جمله این مفاهیم می توان به مفهوم کمال اشاره کرد. پیامبران، دانشمندان و علماء دین و صاحبان اندیشه های مختلف همواره تلاش وافری به منظور توضیح این مفهوم انجام گرفته است لیکن در بسیاری از این موارد بویژه در جامعه ما تلاش های علمی بویژه در حوزه روانشناسی از تلاش های سایر حوزه ها از جمله زبان و ادب پارسی بیگانه بوده اند. در این پژوهش تلاش شده است تا مفهوم کمال از نظر شیخ فریدالدین عطار نیشابوری با نگاه به مفاهیم روان شناختی کمال بویژه از منظر روانشناسان انسان گرا چون فرانکل، مازلو و راجرز مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور ابتدا نظری اجمالی به دیدگاه عطار و آثار او خواهیم داشت، سپس معنای کمال و فرآیند کمال جویی را در اثر گرانمایه شیخ به نام منطق الطیر واری می کنیم و در این رهگذر به دیدگاه ابن سینا و سهروردی در خصوص این مفهوم توجه خواهیم کرد. آنگاه ضمن اشاره به دیدگاههای برخی از متفکرین روان شناسی، تشابه، اختلاف و احتمالاً تقابل تعریف مفهوم کمال و شیوه های دستیابی بدان را در روانشناسی و ادبیات بررسی می کنیم. در این عرصه، پژوهش هایی وجود دارد، اما پژوهش های انجام گرفته ارتباط مستقیمی با موضوع پژوهش فعلی ندارند. علیرغم فراوانی بالای پژوهش های ادبی در خصوص آثار خارجی در کشورهای دیگر، متأسفانه در داخل کشور پژوهش های بین رشته ای اغلب نادر بوده اند. امید است با انجام پژوهش هایی این چنینی گامی کوچک در این زمینه برداشته باشیم.

هویت تاریخی عطار

عطار نیشابوری در سال ۵۵۳ ولادت یافت. نام او محمد و در شعرهای خود تخلص «عطار» و «فرید» را آورده است. پس اسم کامل او «فریدالدین محمد عطار» و زادگاه او نیشابور است. صوفی و شاعر نام آور است که تا حدودی ادبیات صوفیانه بعد از خود را تحت نفوذ و اقتدار معنوی خود درآورده است. شیخ فریدالدین عطار از آن دسته از صوفیانی است که پس از طی مراحل طریقت به این حقیقت رسیده است که «چون خود دان شوی حق دان شوی تو» (زرین کوب، ۱۳۷۸). در اهمیت شخصیت والای او همین بس که مولانا بزرگ از او به احترام یاد می کند و در شعری منسوب به او، عطار را به مثابه روح خود و سنایی را در دو چشم خود می داند.

«این عارف ربانی که برای رسیدن به دیار مقصود و پی بردن به منزل سیمرغ سالها با قدم و تکامل طی مراحل نمود و از عقبات صعب سلوک گذر کرده است و از بین هزاران سالک که در این راه بی زینهار جان و دل باخته اند، این توفیق رفیق راه او شد که بتواند کیفیت این راه دراز را بیان کند و از پستی و بلندیها و نشیب و فرازهای آن سخن گوید و سالکان این طریقت را از چگونگی این طریق دشوار بیاگاهاند. و از این رهگذر کتب و رسالات فراوانی از خود به یادگار گذارد (زرین کوب، ۱۳۷۸).

آثار

عطار در مقدمه کتاب خود اذعان می دارد که دارای این آثار است.

۱- الهی نامه (خسرو نامه)

۲- اسرارنامه

۳- مصیبت نامه

۴- منطق الطیر (مقامات طیور)

۵- دیوان (غزلیات)

۶- مختار نامه (مجموعه رباعیات)

۷- تذکرة الاولیاء (به نشر)

علاوه بر این، مثنویهای مجعول و منحولی به عطار نسبت داده اند که بدون تردید بر محقق و پژوهنده آثار عطار محقق است که از نظر سبک نگارش و مختصات سبک شناختی و نیز از نظر موضوعات شعری نمی تواند از آن عطار باشد متأسفانه در دوران اخیر پژوهش هایی که درباره عطار شده است و گاهی از روی جهل و بی خبری در مورد عطار اظهارنظرهای غیر عادلانه شده است، بیشتر به سبب توجه این پژوهندگان به آثار مجعول و یا استناد به ابیات و اشعاری که بعداً به وسیله کاتبان به نسخه های اصلی افزوده شده است. حال آنکه لازمه دلاوری صحیح در این امر منوط به رعایت دو پیش فرض است اول اینکه فقط آثاری که در صحت انتساب به عطار تردیدی وجود ندارد مورد بررسی و استناد قرار گیرند دوم اینکه همین آثار که در بالا ذکر کردیم باید دقیقاً از نظر موازین زبان شناختی و سبک شناختی مورد نقد و بررسی قرار گیرند و ابیات سست و الحاقی از آن زدوده شود. شفیقی کدکنی در کتاب منطق الطیر (۱۳۸۳) می نویسد:

« شعر عطار نماینده یکی از مراحل تکامل شعر عرفانی ایران است. وقتی از دور به این دریا که یک ساحل آن را نخستین تجربه های شور زهد و اخلاق شاعران مذهب کرامی، در عصر سامانی تشکیل می دهد و یک ساحل دیگر را در زمانی نزدیک به عصر ما، تجربه های امثال هاتف اصفهانی و حبیب خراسانی، می نگریم، سه موج عمومی، سه خیزاب بلند در آن دیده می شود: قله یکی از این خیزاب ها سنایی است و قله دومین خیزاب: فرید الدین عطار است و سومین کوه موج و قله، که بلندترین آنها است، جلال الدین مولوی است. بعد از او هرچه هست موج ها و موجک ها است و حتی می توان

گفت که دریا نیز دیگر دریا نیست، دریاچه است و غدیر و آبگیر و درموادی حوض و یا شور».

اینکه شفیقی کدکنی، در مقدمه کتاب منطق الطیر جلال الدین مولوی را بلندترین این قله ها می داند خود اشاره می کند که نقش تاریخی بوجود آمدن یک اثر را نباید فراموش کرد عطار گرچه در مقیاس با مولانا قله دومین خیزاب محسوب می شود ولی اگر در نقش تاریخی و ظرف زمانی خود مورد مطالعه قرار گیرد در اوج تجربه های عرفانی قرار دارد. این در حالی است که استاد زرین کوب در اثر ارزشمند خود در صدای بال سیمرغ معتقد است که در نیم قرن بعد از عطار و یا اندکی بیشتر، مثنویات او در مقابل طلوع مثنوی جلال الدین بلخی، فروغ و جاذبه خود را از دست داد. هر چند در این میان باز عارف ناموری مثل شیخ شستری شاعری عطار را دست آویز تبریہ خویش از اشتغال به شعر و شاعری خواند و او را به کنایه شاعر قرون تلقی کرد، اما قرون بعد، در تسخیر مثنوی مولانا باقی ماند که درد و شور عطار را با لحنی قوی تر و بیانی خوش منطق تقریر کرد و در واقع با نظم کردن یک مثنوی جدید در شش دفتر کلامی، تقریباً تمام احساس و آرمان شاعر نیشابور را در طی افکار و احساسات جدید پر جاذبه خویش به بیان آورد و آنچه را در اندیشه و تعلیم عطار متضمن ضعف یا فاقد قدرت یافت با قوت و انسجام بیشتر تقریر کرد. مقایسه تعدادی قصه ها، که عطار و مولانا آنها را در بیان آورده اند این برتری طرز بیان مولانا را نشان می دهد. از جمله قصه ارشمیدس و ارسطو که منشاء قسمتی از حکایت شاه و کنیزک در مثنوی مولانا است در منطق الطیر، قصه باز سپید در خانه کمپر زن در اسرار نامه را می توان یاد کرد (زرین کوب، ۱۳۷۸)

مفهوم کمال

مفهوم در حوزه علم و فلسفه علم و فلسفه بسیار عمده و اساسی است و ضرورت عینیت بخشی به آن اهمیت فراوان دارد. در این نوشتار با استفاده از آموزه های فلسفی و عرفانی مستتر در اثر بزرگ و گرانقدر فرید الدین عطار، بر آنست که مفهوم خود شکوفائی و کمال را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد و فرآیند های دستیابی به آنرا چنانکه برای جوانان این مرز و بوم و دانشجویان قابل دستیابی باشد توضیح دهد. در حالی که منابع موجود در ادبیات روانشناسی به دنبال تعریفی از بهداشت روانی و شخصیت سالم هستند و تا حدودی نیز در این کار ناتوان، با استفاده از بررسی دیدگاه عطار می توان با سرعت بیشتری به چنین مفهومی دست یافت. روان شناسان و بویژه آنهایی که از گرایشات انسان گرایانه برخوردارند از مفهوم کمال و خود شکوفایی صحبت به میان آورده و گاه ارمون هایی برای سنجش آن فراهم کرده اند.

گوردون آلپورت (شولتز ۱۳۵۷)، ترجمه گیتی خوشدل) از هفت سلاک معرفی شده خود آخرین مورد را فلسفه یگانه ساز زندگی نام گذاری می کند. او این انگیزه را جهت داشتن همه فعالیت های زندگی به سوی اهداف خاص معرفی می کند. در عین حال کارل راجرز از انگیزه خود شکوفایی یاد می کند که یک فرآیند است و حالتی ایستا ندارد. انسان را دارای نیرویی می داند که او را به سمت شدن و تغییر سوق می دهد. در دیدگاه آبراهام مزلو فرآیندها جایگاهی گرانقدر دارند که خود هدف هستند و نه وسیله برای رسیدن به هدف. شخصیت سالم از نظر مزلو تجربه اوج دارد و اهل بصیرت روشنگرانه و گرایش شاعرانه است.

هویت تاریخی عطار

عطار نیشابوری در سال ۵۵۳ ولادت یافت. نام او محمد و در شعرهای خود تخلص «عطار» و «فرید» را آورده است. پس اسم کامل او «فریدالدین محمد عطار» و زادگاه او نیشابور است. صوفی و شاعر نام آوریست که تاحدودی ادبیات صوفیانه‌ی بعد از خود را تحت نفوذ و اقتدار معنوی خود درآورده است. شیخ فریدالدین عطار از آن دسته از صوفیانی است که پس از طی مراحل طریقت به این حقیقت رسیده است که «چون خود دان شوی حق دان شوی تو» (زرین کوب، ۱۳۷۸). در اهمیت شخصیت والای او همین بس که مولانای بزرگ از او به احترام یاد می‌کند و در شعری منسوب به او، عطار را به مثابه روح و سنایی را دو چشم خود می‌داند.

«این عارف ربانی که برای رسیدن به دیار مقصود و پی بردن به منزل سیمرغ سالها با قدم و تکامل طی مراحل نمود و از عقبات صعب سلوک گذر کرده است و از بین هزاران سالک که در این راه بی‌زینهار جان و دل باخته‌اند، این توفیق رفیق راه او شد که بتواند کیفیت این راه دراز را بیان کند و از پستی و بلندیها و نشیب و فرازهای آن سخن گوید و سالکان این طریقت را از چگونگی این طریق دشوار بی‌اگاهاند و از این رهگذر کتب و رسالات فراوانی از خود به یادگار گذارد (زرین کوب، ۱۳۷۸).

آثار

عطار در مقدمه کتاب خود اذعان می‌دارد که دارای این آثار است.

۱- الهی نامه (خسرونامه)